سعيد سميجو

ميين شاهه عنات رضويءَ جي شاعريءَ ۾ انفراديت

The individuality of Mion Shah Inayat's poetry

Abstract

This paper focuses on the distinctive status of Sindhi poetry of Miyon Shah Inayat and its influence on Shah Abdul Latif. Classical Sindhi poetry, extending to Shah Latif, traversed various philosophical and literary phases, with figures like Qadhi Qadan, Shah Karim, Shah Lutfullah Qadri, and notably Shah Inayat Rizvi playing pivotal roles. Throughout its literary evolution, Sindhi poetry birthed new themes and innovations. Similarly, as the classical period progressed from Qazi Qadan, Shah Abdul Karim, and Shah Lutfullah to Shah Inayat Rizvi's era, significant changes had already occurred, not only thematically but also in literary style. This paper highlights that Shah Inayat Rizvi, known not only as a classical poet but also as a reformer of poetic categorization, introduced the beautiful poetic form called Waee, maintaining the traditional Bayt. His unique approach not only distinguished him from his predecessors but also influenced subsequent poets. Likewise, Shah Latif, emerging prominently during the Kalhora period, shows traces of Shah Inayat's influence in his work. Considering the above, this research paper aims to explore this subject in greater depth.

Keywords: Sindhi poetry , Miyon Shah Inayat , Classical Sindhi poetry, Shah Latif.

سنڌ جي ڪلاسيڪل شاعريءَ جو هڪ الڳ ئي سفر رهيو آهي، جنهن ڪيئي نوان موضوع ۽ جدت پيدا ڪئي آهي. اهڙيءَ ريت جڏهن ڪلاسيڪل شاعريءَ جو سلسلو قاضي قادن، شاهه عبدالڪريم، شاهه لطف الله قادريءَ کان ٿيندو جڏهن ميين شاهه عنات رضويءَ تائين پهتو ته ان ۾ فني ۽ موضوعاتي لحاظ کان گهڻي تبديلي ٿي چڪي هئي. ميون شاهه عنات رضوي نه رڳو ڪلاسيڪل اساسي شاعر هُيو پر هو ڪلاسيڪي شاعريءَ جي صنفن جو موجد پڻ سڏجي ٿو. جنهن وٽ بيت جي جدت

سان گڏ وائيءَ جهڙي حسين صنف پڻ ملي ٿي. ميون شاهہ عنات رضوي پنهنجي انفراديت جي ڪري پاڻ کان سيني اڳ وارن شاعرن کان الڳ ۽ جدا هُيو پر پنهنجي ايندڙ شاعرن تي بہ ان جي ڪلام جو گهرو اثر نظر اچي ٿو. ساڳيءَ ريت جڏهن شاهہ عبداللطيف ڀٽائي ڪلهوڙن جي دور جو وڏو شاعر ٿي اُڀري ٿو ۽ هڪ عالمي شاعر طور پذيرائي بہ ماڻيندڙ شاعر سڏجي ٿو. تڏهن بہ ان هوندي اسان کي سندس ڪلام تي ميين شاهہ عنات رضويءَ جي ڪلام جو ڪجھ نہ ڪجھ اثر محسوس ٿئي ٿو.

ميين شاهہ عنات رضويءَ جي شاعريءَ ۾ انفراديت:

شاهہ عنايت الله عرف 'ميين شاهہ عنات' جو ڪلام اعليٰ سنڌي ڪلاسيڪل شاعري جو ابتدائي شاهڪار آهي. جنهن بابت پهرين تحقيق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ڪئي. بلوچ صاحب، ميين شاهہ عنات رضويءَ جي ڪلام جو قلمي نسخو 1944ع ۾ ميان مريد حسين شاهہ وٽ ڏٺو هو. جنهن بعد ڊاڪٽر بلوچ ان جي ڇنڊ ڇاڻ ڪري ان جي نسخي تي گهري نظر وجهي، ان کي 1963ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ پاران شايع ڪرايو. يقينن ميين شاهہ عنات رضويءَ جي ڪلام جي ڇپجڻ سان نہ صرف سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ جي پيڙهہ جي خبر پئي، بلڪ هڪ خوبصورت ادبي واڌارو پڻ ٿيو. ميون شاهہ عنات رضوي سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ جي هڪ نئين فڪر سان سامهون آيو نہ رڳو اهو پر هن ڪلاسيڪل شاعريءَ جي روايتن ۾ هڪڙي منفرد تبديلي صنفن جي شڪل ۾ بہ ڏني آهي.

سنڌي ڪلاسيڪل شاعري، شاهہ لطيف ڀٽائيءَ تائين ايندي ايندي، جيڪي بہ فڪري ۽ فني منزلون طئي ڪيون، تنهن ۾ قاضي قادن، شاهہ عبدالڪريم، شاهہ لطف الله قادري ۽ ميين شاهہ عنات رضويءَ کي هڪ خاص حيثيت حاصل آهي. انهن سيني شاعرن جي تخليقي ڪوشش رنگ لاتو جنهن سان ڪلاسيڪل شاعريءَ جو هڪ الڳ معيار سامهون آيو. قاضي قادن، تصوف جو جيڪو ٻج ڇٽيو، تنهن جي سنڀال شاهہ عبدالڪريم ۽ پوءِ شاهہ لطف الله قادريءَ کان ٿيندي ميين عنات جي حصي ۾ بہ آئي. قاضي قادن فڪر، تصوف ۽ زندگيءَ سان لاڳاپيل سوالن کي دوهي ۽ سورٺي جي روپ ۾ نوان تجربا ڪري بيت جي شڪل تائين وٺي آيو. جنهن کي پوءِ شاهہ عبدالڪريم، شاهہ لطف الله قادريءَ ۽ ميين شاهہ عنات اوج بخشيو.

ميين شاهہ عنات رضوي، سنڌي شعر جو سڄو ماحول ئي تبديل ڪري ڇڏيو. هن نہ صرف هڪ نئين روايت جي پيڙهہ رکي، بلڪ ان لاءِ جيڪو انداز، اسلوب

۾ ٻولي استعمال ڪئي، اها بہ نهايت ئي اصلوڪي ۽ منفرد هئي. ان باري ۾ ڊاڪٽر اسحاق سميجو لکي ٿو: ”هُن سنڌي شعر کي هڪ نئون اسلوب ۽ معياري لب لهجو عطا ڪيو.“ (1)

ميين شاهہ عنات رضويءَ جھڙي باڪمال شاعر، نہ فقط نين روايتن کي جنم ڏنو پران پنهنجي شاعريءَ ۾ عوامي موضوع آڻي، ان کي اثرائتو بڻائي خاص و عام ۾ ڦهلائي ڇڏيو. ميين شاهہ عنات رضوي ان دور ۾ پنهنجي شاعريءَ جي انفراديت ائين بہ ظاهر ڪئي تہ هن پنهنجي شاعريءَ ۾ نوان موضوع، نوان گهاڙيتا، نيون صنفون، نيون تشبيهون ۽ نوان استعارا ڪم آندا، جيڪي ليائيندڙ ۽ دلڪش هئا، جيڪي اڳ شاعريءَ ۾ موجود نہ هئا. مثال طور: ميين شاهہ عنات تصوف جي شاعريءَ تہ ڪئي، پر ان ۾ نواڻ اها آندي تہ هُن تصوف جي شاعريءَ سان گڏ رومانوي شاعريءَ جو بہ بنياد وڌو. جنهن ۾ هن عشقيہ داستانن کي پنهنجي ڪمال جي وسيلي عوامي لهجي ۾ پيش ڪيو. جنهن ۾ سورمن ۽ سورمين کي ڳايو.

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو سنڌي عام داستانن جي مشهوريءَ جو سمورو خراج ميين شاهہ عنات رضوي ءَ ۽ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ کي ڏيندي لکي ٿو: ”عام سنڌي داستانن ۾ مشهور عنوانن جي تاجي پيٽي ۾ اُٽيل سُر وار بيتن ۽ واين جي سٽاءَ ۾ سمايل شاعريءَ جي سنواريندڙن ۽ سينگاريندڙن ۾ ميين شاهہ عنايت ۽ شاهہ عبداللطيف جو شرف مڙني ۾ مٿانهون آهي. ٻئي هن نئين تحريڪ ۾ پائيوار آهن. بلڪ ٻئي هن تخليق لاءِ فطرت طرفان چٽيل جاڙا ٻار آهن.“ (2)

ميين شاهہ عنات جي ڪلام ۾ موضوعاتي تبديلي سان گڏ فن ۽ فڪري پختگي گهڻي مضبوط ٿي سامهون آئي. ۽ اها پختگي هُن جي اڳ وارن شاعرن جي تسلسل جو حصو ٿي سگهي ٿي. جيتوڻيڪ ميين شاهہ عنات کان اڳ وارن شاعرن وٽ توحيد، تصوف، نصيحتون، هدايتون ۽ سماج سڌارڪ جھڙا موضوع ملن ٿا، پر ميين شاهہ عنات انهن سڀني موضوعن سان گڏ پنهنجي مکيہ سجاڳپ مجازي عشق ۽ حسن جي ڪئي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکي ٿو: ”ميون شاهہ عنات پهريون شاعر آهي، جنهن پنهنجن بيتن ۾ مجازي حسن کي ڳايو. ڪائنس اڳ توحيد ۽ تصوف، نصيحت ۽ هدايت، حال ۽ حقيقت جو بيان بيتن جو مکيہ مضمون هو.“ (3)

ميين شاهہ عنات جي شاعريءَ جي خاص انفراديت سندس مضمون ۽ موضوع جي تبديلي آهي. اڳ جيڪا بہ شاعريءَ رچي وئي تنهن ۾ قصا، داستانَ، واقعا، جنگيون،

تصوف، توحيد، طريقت، شريعت، دين، اخلاقيات، نصيحتون ۽ هدايتون وغيره جهڙا موضوع شامل هئا، پر ميين شاهہ عنات انهن سڀني کان منفرد انداز اپنايو. اهو ئي سبب هو جو ميين شاهہ عنات جي ڪلام ۾ ۽ ڪائنس اڳ موجود شاعرن جي ڪلام ۾ هڪڙو فرق نظر آيو جنهن ۾ موضوعاتي تبديلي، ٻوليءَ جي اثر انگيزي، پختگي ۽ رواني گهڻي پُر اثر هئي. ميين شاهہ عنات شاعريءَ کي هڪ فڪري حيثيت ڏياري. ان باري ۾ ڊاڪٽر محمد علي مانجهي لکي ٿو: ”ميين شاهہ عنات جي ڪلام ۾ اڳوڻن شاعرن جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ موضوعاتي وسعت، فڪري، فني ۽ ٻوليءَ جي پختگي، رنگيني ۽ رواني نظر اچي ٿي. ايتري قدر جو تصوف جا باريڪ مسئلا بہ نهايت سهڻي ۽ سولي انداز ۾ سمجهايا ويا آهن. انهيءَ ڪان سواءِ هن شاعر حسن ۽ عشق جي موضوع کي بہ شاعريءَ ۾ آندو.“ (4)

قاضي قادن، شاهہ عبدالڪريم، شاهہ لطف الله قادريءَ جهڙا عظيم شاعر بہ تصوف جي رنگ ۾ رڱيل هئا، ۽ انهن پنهنجي شاعريءَ ۾ وحدانيت ۽ تصوف جي پرچار وڌيڪ پئي ڪئي. پر انهن جي مقابلي ۾ ميين شاهہ عنات جهڙي مختلف شاعر نين روايتن جو اختراع ڪيو. ۽ پنهنجي شاعريءَ لاءِ عام موضوعن جي چونڊ ڪئي.

ميين شاهہ عنات جي خاص انفراديت اها آهي تہ، هو سُرن جي روايت جو مؤجد هئڻ سان گڏ وائي جو بہ مؤجد آهي. ميين شاهہ عنات کان اڳ سُرن جي روايت ڪنهن بہ اساسي شاعر وٽ نہ ملي آهي. ساڳي ريت وائيءَ جي صنف بہ ميين شاهہ عنات جي شاعريءَ جوئي جمال آهي. ميين شاهہ عنات جي سُرن لکڻ بعد ئي ٻين اساسي شاعرن ان جي پيروي ڪئي آهي. نہ صرف ايترو پر ان جي مضمونن ۽ موضوعن جو پڻ استعمال ڪيو آهي. ان باري ۾ ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو لکي ٿو: ”ميين عنايت جي سُرن جو مضمون ان ترتيب جو ڀرپور نمونو آهي، جيڪو پوءِ وارن شاعرن اختيار ڪيو. سُر يمن ڪلياڻ ۾ ويجن ۽ طبيبن، محبوب جي سچي سڪ توڙي سرڪ جي طلب موجود آهي.“ (5)

ميين شاهہ عنات جي شاعريءَ ۾ اعليٰ فڪري روايت ۽ عوامي روايت ٻنهي جو ذڪر ملي ٿو. سندس شاعريءَ جي ٻي انفراديت اها بہ آهي تہ هو فطري طور هڪ مزاحمتي شاعر هو جنهن کي پنهنجي وطن سان عشق هو. جنهن سبب ئي هن پنهنجي وطن جي سورهين ۽ سخي مردن جهڙوڪ: رڻمل جاڙيجو، ابڙو اڙٻنگ، ڄام مهڙ نوتيار، ڄام ڪرن، ڄام سپڙ چوٽياڻ، ڄام تماچي، ڄام جکرو، ڄام هوٿياڻي ۽ راءِ ڏياچ وغيره جو

وڏي احترام و عزت سان پنهنجي سُر "بلاول" ۾ ذڪر ڪيو آهي. جن جي نہ صرف بهادري بلڪ انهن جي سخاوت بابت بہ ڳايو آهي. جڏهن تہ ان کان اڳ ڪنهن بہ ڪلاسيڪل شاعر وٽ مزاحمتي عنصر گهٽ ڏسڻ ۾ ٿو اچي.

ان ۾ ڪو بہ شڪ ئي ڪونهي تہ ميين شاهہ عنات رضويءَ جي شعر بعد جي سڀني شاعرن تي گهرو اثر ڇڏيو آهي، جنهن ۾ نہ رڳو ميين شاهہ عنات جي ٻولي، لغت، ۽ ان جو اسلوب بہ ڪٿي ڪٿي محسوس ڪري سگهجي ٿو. پر ان هوندي بہ ميين شاهہ عنات جي بيت يا شعر جيڪو اثر شاهہ عبداللطيف تي ڇڏيو ان جون واضح نشانيون اسان کي شاهہ عبداللطيف جي شعر ۾ نظر اچن ٿيون. شاهہ عبداللطيف جي شاعريءَ ۾ گهڻا ئي بيت، ڪردار، سٽون، استعارا، تشبيهون بہ اهي ئي آهن جيڪي ميين شاهہ عنات رضويءَ اڳ پنهنجي شاعريءَ ۾ بيان ڪيون آهن. ان جو وڏو مثال تہ شاهہ عبداللطيف جون اهي ست سورميون آهن جيڪي ميين شاهہ عنات رضوي اڳ ئي ڳائي چڪو هيو. ان باري ۾ ڊاڪٽر اسحاق لکي ٿو: "ميين شاهہ عنات جو بي مثال ڪلام ئي شاهہ عبداللطيف جهڙي عظيم شاعر جي لاءِ بنيادي اتساهہ بڻيو، ڇو تہ جڏهن شاهہ عبداللطيف جوانيءَ کي پهتو هو تڏهن ميين شاهہ عنات جي ڪلام جو چرچو عام هو. پاڻ نہ رڳو سندس شاعريءَ کان متاثر ٿيو بلڪ صحبت مان پڻ پرايو هيائين. ان ڪري ئي شاهہ عبداللطيف جي ڪلام ۾ ڪيترا ئي بيت، سٽون، ڪردار ۽ تمثيلون اهي ئي آهن، جيڪي ميون عنات اڳ ۾ پنهنجي ڪلام وسيلي پيش ڪري چڪو هيو. خود شاهہ جون ست ئي سورميون مارئي، سسئي (ديسي)، ليلا، سورٺ، سهڻي (توڏي)، مومل ۽ نوري (ڪاموڏ) وغيره ميون عنات ڳائي چڪو آهي." (6)

يعني شاهہ عبداللطيف کان اڳ جيڪي لوڪ داستان اسان کي شاهہ عبدالڪريم کان ٿيندا ميين شاهہ عنات وٽ ملن ٿا، انهن جي سڀني ڪردارن کي ميين شاهہ عنات بخوبي ڳايو جنهن بعد ميين شاهہ عنات جي نقشي قدم تي هلندي شاهہ عبداللطيف انهن کي الڳ اوج بخشيو اها ميين شاهہ عنات جي صحبت ئي هئي جنهن شاهہ لطيف جي شعر کي تاريخ ۾ تبديل ڪري ڇڏيو. شاهہ عبداللطيف نہ رڳو ميين شاهہ عنات رضويءَ وٽان بيت، سٽون، ڪردار تميثلون، استعارا ۽ تشبيهون کنيون آهن بلڪ ان داستانَ، انهن جو پسمنظر نوان خيال، معنائون، لفظ، جملا، بندشون ۽ اصطلاح بہ پڻ استعمال ڪيا آهن. ان باري ۾ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکي ٿو: "شاهہ صاحب وٽ شاهہ عنايت جو معيار بلڪل مسلم آهي ڇو تہ خود رسالہ مان ظاهر آهي

تہ ڀٽائي صاحب ڳاهي ٻگاهي پنهنجي بيتن ۾ شاهہ عنايت جا انوکا خيال، معنائون توڙي لفظي بندشون ۽ اصطلاح استعمال ڪيا آهن.“ (7)

ميين شاهہ عنات جيڪو سُرن جو بنياد وڌو اهو ساڳيو ئي تسلسل شاهہ عبداللطيف برقرار رکيو. ان باري ۾ تنوير عباسي لکي ٿو: ”سُرن ۽ داستانن جي ورڇ، وائيءَ جو موضوع آهر داستان جي پچاڙيءَ ۾ اچڻ، ڪلياڻ، سامونڊي، سريراڳ، مارئي، ليلا چنيسر توڙي ٻيا ڪيترائي موضوع ميين شاهہ عنات جي شاعريءَ ۾ اڳ ئي موجود هئا، جن کي شاهہ عبداللطيف اڳتي هلي، پنهنجو ڪيو ۽ اهي ئي موضوع، شاهہ عبداللطيف جا مرغوب موضوع ٿي پيا.“ (8)

يعني شاهہ عبداللطيف ڀٽائي وٽ ڪجهہ روايتون اهڙيون بہ هيون جيڪي سڌيون سنئيون ميين شاهہ عنات رضويءَ وٽ ڀرپور نمونې موجود هيون. نہ رڳو موضوع، بلڪہ اهڙا قصا جيڪي بعد ۾ ڪلاسيڪل شاعريءَ جو زيور ٿي پيا سي بہ ميين شاهہ عنات گهڻي ڀاڱي وضاحت سان پيش ڪيا. اهو ئي سبب آهي جو شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جا بہ ڪيئي بيت ميين شاهہ عنات جي رنگ جهڙا ۽ ان جي ڇَسَ سان ڀرپور نظر اچن ٿا. ان باري ۾ ڊاڪٽر تهمينہ مفتي پنهنجي هڪ تحقيقي مقالي ۾ لکي ٿي تہ: ”شاهہ عنات جا چيل بيتن تي لطيف ڀران بيت چيا ۽ پاڻ بہ ان ريت ڀران بيت چيا.“ (9)

دراصل ميين شاهہ عنات جا ڪيترا ئي اهڙا بيت شاهہ عبداللطيف جي رسالي جي پراڻي نسخن ۾ بہ ڏنل آهن. جنهن منجهان اهو گمان آهي تہ اهي بيت ميين شاهہ عنات جا ئي هجن. جيڪي شاهہ عبداللطيف ڪنهن خاص موقعي تي پڙهيا هجن ۽ بعد ۾ پوءِ اهي رسالي ۾ درج ٿي ويا هجن. ان جو واضح ثبوت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هيئن ٻڌايو آهي: ”شاهہ عنايت جي رسالي ۾ ڪيترائي اهڙا بيت موجود آهن جي شاهہ جي رسالہ جي نسخن ۾ بہ ڏنل آهن ۽ گمان غالب آهي تہ انهن ۾ ڪي بلڪل شاهہ عنايت جا هجن ۽ ڀٽائي صاحب جن ڪن خاص موقعن تي پڙهيا هجن. ازان سواءِ خود ڀٽائي صاحب جي رسالہ (بمبئي نخسو) ۾ تقريبن 14 بيت ۽ 1 وائي ”عنات“ جي نالي سان موجود آهن، جي شاهہ عنايت جا آهن ۽ سندس رسالہ ۾ بہ قلمبند ٿيل آهن.“ (10)

يعني اها ڳالهہ ثابت ٿي تہ ميين شاهہ عنات، شاهہ عبداللطيف تي ايترو تہ گهرو اثر ڇڏيو هيو جو شاهہ لطيف ان جا نہ رڳو بيت پنهنجي نسخي ۾ شامل ڪيا هيا، پر ان ڳالهہ مان هِن ڳالهہ جو بہ اندازو ٿيڻ لڳي ٿو تہ شاهہ عبداللطيف، ميين شاهہ عنات جا بيت هر جاءِ تي ورجايا بہ هوندا. جنهن ڪري اهي ان نسخي ۾ شامل ٿيا.

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي تي ميين شاهہ عنات جي بيتن جو پورو پورو اثر اسان کي ان جي شاعريءَ منجهان بہ نظر اچي ٿو. ميين شاهہ عنات رضويءَ جي بيتن ۾ جيڪو بہ رنگ يا رچاءُ اسان ڏسون ٿا ان جي پيٺ ۾ شاهہ عبداللطيف وٽ بہ ساڳي ئي فڪر يا منظر سان اهو بيت پڙهڻ لاءِ اسان کي ملي ٿو. جن ۾ نہ رڳو موضوع جي هڪجهڙائي بلڪ ان جي منظر ڪشي بہ ذري گهٽ ساڳي ٿي ڏسڻ لاءِ ملي، جيئن هي بيتَ ڏسو:

شاهہ عبداللطيف	ميون شاهہ عنات
1. الست ارواحن کي، جڏهن ڳايو جليل (سُر سهڻي)	1. الست ارواحن کي، جڏهن ڳايو جبار (سُر ڪلياڻ)
2. سجڻ سويارو، ڀيج ڀنيءَ گهر آئيو (سُر ڪنيات)	2: سجڻ سويارا، ڀيج ڀنيءَ گهر آئيا (سُر ڪنيات)
3. هيڪاندي هوئي، سانگ مَ پوي سڄڻين (سُر ڪنيات)	3 جن هميشہ هيڪاندہ تن سانگ مرڻي سيد چئي (سُر ڪنيات)
3. چنڊ تنهنجي ذات، پاڙيان تان نہ پرين سين، تون اڇو منجهہ رات، سڄڻ نت سوجهرو (سُر ڪنيات)	3. چنڊ تنهنجي بات، مون کي آهي من ۾، الله لڳ عنات چئي، تون اڇو منجهہ رات (سُر ڪنيات)
6. وٺي سيٺ سُوٺ، پاءِ پنهنجي ڪرهي (سُر ڪنيات)	5. سُوٺَ وٺي سيٺ، جهل تہ لانچهون ڪرهو (سُر ڪنيات)

(11)

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پنهنجي تحقيقي مقالي ”ميون شاهہ عنات رضوي ۽ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي“ ۾ لڳ ڀڳ اهڙا 116 بيت حوالي طور پيش ڪيا آهن.

يقينن ميين شاهہ عنات، شاهہ عبداللطيف جي استاد جو فرض نڀايو آهي. ميين شاهہ عنات جي شاعريءَ جو ايترو تہ اثر شاهہ عبداللطيف تي نظر اچي ٿو جو شاهہ

عبداللطيف جا انيڪ شعر ۾ ان جا موضوع ميين شاهہ عنات جي بيتن جي رنگ ۾ ئي رچيل نظر اچن ٿا.

حوالا

1. سميجو اسحاق، ڊاڪٽر، ”ڪلاسيڪل سنڌي شاعريءَ جو اهم رتن ’ميون شاهہ عنات رضوي‘ (هڪ اڀياس)، حضرت ميون شاهہ عنات رضوي فائونڊيشن، 2019ع، ص: 7
2. جوڻيجو عبدالجبار، ڊاڪٽر، ”سنڌي ادب جي مختصر تاريخ“، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، 1994ع، ص: 72
3. بلوچ، نبي، بخش، خان، ڊاڪٽر، ”ميين عنات جو ڪلام“، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، 2010ع، ص: 61
4. مانجهي، محمد، علي، ڊاڪٽر، ”صوفي شاهہ عنايت شهيد ۽ سندس سلسلي جا شاعر“، ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ، 2010ع، ص: 273
5. جوڻيجو عبدالجبار، ڊاڪٽر، ”سنڌي ادب جي مختصر تاريخ“، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، 1994ع، ص: 73
6. سميجو اسحاق، ڊاڪٽر، ”ڪلاسيڪل سنڌي شاعريءَ جو اهم رتن ’ميون شاهہ عنات رضوي‘(هڪ اڀياس)، حضرت ميون شاهہ عنات رضوي فائونڊيشن، 2019ع، ص: 9
7. ساڳيو ص: 113
8. ساڳيو ص: 118
9. مفتي، تهمينہ، ڊاڪٽر، مقالو: ”شاهہ عنات رضويءَ جي ڪلام ۾ جمالياتي خاصيتن جو اڀياس“ ميين شاهہ عنات رضوي جي ٻئين ڪانفرنس ۾ پڙهيل (اڻ ڇپيل)، 2020ع
10. سميجو اسحاق، ڊاڪٽر، ”ڪلاسيڪل سنڌي شاعريءَ جو اهم رتن ’ميون شاهہ عنات رضوي‘ (هڪ اڀياس)، حضرت ميون شاهہ عنات رضوي فائونڊيشن، 2019ع، ص: 107
11. ساڳيو ص: 92، 93